

Эрк биш орулдж өгдг тавциг болн МТС-н көдлмшин төлө натуроплат өгдгиг уурулхин тускар, селәнә эдл-ахун хот-хол белдлгәнә шин диг-дарана, үнин болн условийин тускар

1958 джилин июнин 17-д КПСС-н ЦК-н Пленум деер үр Н. С. Хрущевин кеск доклад

(Маграндкмиь Эклицнь 125-4 номерт).
 Унин политик колхозн тосхлтиг улм чикәр батлад, күч-көлснә ашиг обдлулхд, селәнә эдл-ахун эдл-уш гаргългиг түрүн икдүүлхд, колхозн экономикиг аль-бисарнь делгрүүлхд дөнъ-тусан күргх зөвтә. Терунлә хамдан, селәнә эдл-ахун эдл-ушин үнин политик колхозмудар делгу вос-производств теткхд дуудгдсн деерән. промышленностин, нег үлү кунд индустрин шурфг улм күч авхулхин төлө йил-сән хоршалт бурдәхд дууд-гдсн, энүнә тускар колхоз-никиуд бийсн чигн сәәгыннь хәәнә. Тийгхлә, селәнә эдл-ахун эдл-ушд нег үн тогта-ла тор хагълхларн, бидн терунлә хамдн көдлмшчирин болн ирестьян улсин нициг цааранднь батлгәна, мана олн келн-әмтнә социалистическ государствн олн-әмтнә ни-иньгллгиг батлгәна тор хагълджанавдн.

Эндр, селәнә эдл-ахун эдл-ушд, нег үн гаргьдз батл-гәна туск тор зөвчлдж куун-дджәх цагт, үнин политикд урдинь эндү болн хаджгьр гар-часиг темдглго бәәдз бол-шго. Эрки чинртә эдл-ушд 1953 джил күртл бәәсн үн багь билә, эдн күч-көлснә болн ма-териальн гаруғ эс хәрүләд, олна эдл-ахун делгрлтин төлө кергтә багь гисн тәалннь тет-кжәсн уга билә. Унин поли-тикд гарси эн эндү-хаджгьр селәнә эдл-ахун гару үзүләд, производств обдлулгьнд кол-хозникиудин материалн ур-динь хәрүләд, колхозмудин делгрлти саалтг бодджасн.

Урдинь селәнә эдл-ахун эдл-ушд үн диглдж тогталгьнд, олна производств делгрүл-гьнд көдлмшчирин материалн урдинь ленинск бәрц кесг сәамдан төрт эс авгдджасн. Советск государствн эконо-мическ политикин эрки төрү-дин негидн тедү мет тийм хаджгьр гаргьлгьн марксиз-менинзмин үндсн-уханла сөр-лүдджәсн. Олн-әмтнә эдл-аху заллгәна цуг көдлмш эконо-мическ делгрлтин бдгә цагин йилгьвринь сәәнәр медлж тоол-гәна улд кегдәд, социалисти-ческ экономикин делгрлтин, законә некврлә кәапцән пр-идж бәәх зөвтә гидж В. И. Ленин сургьла.

Мана парть, марксистск-ле-нинск теорийәр гардвр кегтәд эн ик эндү хаджгьриг илкс-ми. Селәнә эдл-ахун гардлгь-нд, тедү мет тийм эндү ха-джгьрин ашд селәнә эдл-ахун кесг халхд зөвәр хоцрат, мал-оскльгьн мет, тийм эрки хал-хин көдлмш сулдсн йовдл

зөвәр удан цагт манд билә гидж парть заала. Селәнә эдл-ахун гардлгьнд тийм бәрц цаа-ранднь бәрлгьн—зөвәр поли-тическ уршг чигн гаргьад, көдлмшчирин болн крестьян улсин нициг сулдхад, мана орн нутгт коммунизм тосхлгь-на цуг кергт ик гидг гару үзү-лдж чадх бәәсн парть үнн гоодннь болн чаньгьяр герчл-снн.

Парть эврәннь Центральн Комитетин сентябрьск болн терүнә хөбдк Пленумсар, эв-рәннь XX-ч хургт, селәнә эдл-ахун эдл-уш гаргьлгь икдүл-гьнд колхозмудин болн кол-хозникиудин материалн ур-дин ленинск бәрцәр ульн тәвгдсн селәнә эдл-ахун тем-дгтәгьяр обдлулгьнә делгу зура диглдж кесми. Селәнә эдл-ахун эрки эдл-ушд урдинь бәәсн, экономическ ул уга дегд багь үннь шинәс хәләгдәд, зөвәр икдүлгдәд. Белдврин болн хулддж авлгь-на шин үннь колхозн произ-водствин делгрлтин урдинь бодлж гардгар парть иш келә.

Энүнлә хамдн, нег цагт парть селәнә эдл-ахун обдлу-лгьнә халхд талдан чигн ке-рг-үүлдрв күцәлә. Колхозмуд, МТС-с болн совхозмуд мед-рлтә, чадмг-чидмг кадрму-дар батлгдла, селәнә эдл-ахун производствнн техническ көрнөгннь зөвәр чаньгьәдла, зура диглдж келгьнә шин диг-даран авгдла, колхозму-дт бийсн селәнә эдл-ахун артелин Уставд эрки кергтә сольвр орулх зөв өггдлә.

Государств селәнә эдл-ахун агьу ик дөнътәи күргв. Сүл дөрвн джилин эргид орн-нутгин селәнә эдл-ахун зуг машин болн оборудовань ху-лдж авлгьнд болн тосхлгьнд 75 миллиард 400 сәй арслнь тәвгдлә, эс гияж хойрдгч, гурвдгч, дөрвдгч болн тавдгч тавн джилин гурвн джилн цуг эргид тәвгдснлә дүнцү-лджәх үнәр 10 миллиард ар-слнь икәр тәвгдсн.

Цуг эн керг-үүлдврин ашд селәнә эдл-ахун эдл-уш гар-гьлгьн темдгтәгьяр дсв, кол-хозмулин орунь зөвәр икдв, колхозникиудин материалн бәәдлнь обдлв. Зуг селәнә эдл-ахун эдл-ушин үниг обдлулснәс көлтә колхозму-дин болн колхозникиудин джилә орунь ЦК-н сентябрьск Пле-нумин хөбтк цагин эргид 50 миллиардас давугьяр икдв.

Ода, селәнә эдл-ахун обдл-лтин, колхозмудин экономик батрлгәна бәәдлд болн, нег үлү, машинн-тракторн стан-циян бүрдәмджиг оньгару-лгьнә залгьядулдж селәнә

эдл-ахун эдл-уш белдлгьнә болн хулддж авлгьна үнин туск төрнг шинәс хәләлгьнд эрки орх кергтә. Энүг нег үлү эрки кех кергтә, юнъгд гихлә, негдвар, ода манд МТС-н көдлмшин төлө натуроплат өглгьн уга болхми, тегәд энү-нә залгьядулдж, хулддж ав-дг селәнә эдл-ахун эдл-ушин тонь икдх зөвтә. Хойрд-вар, селәнә эдл-ахун эдл-ушин оли үиннь уурулад, орн-нутгин зонар салу-салу-дн диглгдсн государственн нег үнд орхин эрки энүг кех кергтә.

Ода бәәх зокалар нег бас тийм эдл-уш белдлгьн олн зү-сн үнәр кегднә: эрк биш өгл-гьяр өггдг эдл-ушин төлө белдлгьнә невчк багь үннь өггднә; государствд хулдл-гьяр өггдсн эдл-ушин төлө—невчк ик үн өггднә. МТС-н ке-си көдлмшин төлө мөнъгнә тооцан уга диг-дарагьяр, на-туральн өгцин тоод өггдгдг эдл-уш колхозмудар механизиро-ванн көдлмш кедж күцәхд гардг государствн гару хә-рүүлгьнд одна. Контрактацин диг-дарагьяр ордг эдл-уш бас олн зүсн үнәр авгднә: зуран тоод өггдгдг эдл-ушин ху-вдн нег үн өггднә; зурагьас давулдж өггдгдг кесг эдл-ушд болхла, негр мөрә гидж зө-вәр ик үн өггднә.

Цуг эн хамг, олн-зүсн хаал-гьяр государствд өггдгдг нег бас тийм эдл-ушин төлөдн колхозмудт олн-зүсн үн өглгь-нд авч ирдг билә. Энүнә ур-игар зәрм эдл-ахуст эдл-ушин тийм эс гидж талдан зүсндн, нег үлү техническ культуран негр мөрә гингәд гол үнәсн кесг холван ик мөнъгн өггдгдг билә. Тийм дамшлт — эдл-аху залдж гар-длгьнд хаджгьр урмд гаргь-джала; зәрм колхозмуд эдл-ушин ик зуугьин зура деер не-вчк ик үнәгьяр өгхин төлө багь гисн зура батлхиг күцхә-дг билә, тегәд ик биш тоота эдл-ушин төлө зөвәр ик мөнъг-авад, эдл-ахугьан конъюктурн бәәдл тоолдж гардлг билә.

Дундин болн нег үлү эконо-мическ сул эдл-ахус болхла йилгьн му бәәдлд тәвгдджә-ми, юнъгд гихлә, эдн эврә-ннь эдл-ушин икнъкиннь, дань-гин производствнн гаругьин эс хәрүлджәсн белдлгьнә багь үнәр өгх зөвтә бәәсн.

Государствин хулддж авдг эдл-ушин үнин ода үүлд-джәх системд кесг дуту-дунд бәәхин тускар, иим йовдлмуд келджәнә. Калининск обла-стиян Бежецк района «6-ч сьезд Советов» колхоз янды джил өгсн центнер болгьна

льноволокнан төлө 2.971-д арслнь авсми, бас тер района «Ударник» колхоз болхла, 445-д арслнь авсми.

1957 джилд шикрин свекл өглгьнә зурагьан давулдж күцәсн Винницк областин Ка-линовск района «Большевик» колхоз дундлад нег тонн свек-лин төлө 266 арслнь авсми, зурагьан күцәсн, бас эн райо-на, «40 лет Октября» колхоз болхла нег тонн свеклин тө-лө 221-д арслнь авсми.

Эс гидж, көвнъгәр иим үл-гүр бәәнә Ташкентск обла-стин Урта-Сарайск района «Полярная звезда» колхоз 1957 джилд государствд кон-трактацар 30 миньгьн 710 центнер сырец көвнъ өгәд 11 сәй 330 миньгьн арслнь авс-ми, эс гидж нег центнерин төлө 369-д шаху арслнь ав. Терүндән 23 миньгьн центнер сырец көвнъгн төлө колхоз мөрә авлго, государствд гол үнәрнь — центнеринь 303 ар-слньгд өгв. Наадк 7710 цент-нерин төлө колхоз мөрә авад, эдниг государствд центне-ринь 564-д арслньгд өгв, эн мөнъгнә 260 гар арслнь негр мөрә. Бас эн района Ленинә нертә колхоз государствд кон-трактацар 14 миньгьн центнер өгәд, центнер болгьнас 297 арслнь авб. Колхоз негр мөрә гидж авсн уга, юнъгд гихлә, энүнә көвнъгн гектар болгь-на ургьинь 22 центнер болсми. Тийм кевәр Ленинә нертә колхозд белдгдсн центнер көвнъгн үннь түрүн нүүрин «Полярная звезда» колхозас государствд 71 арслнь кимд болдж тусв.

Сырец көвнъ зурагьас да-вулдж орулдж өглгьнә төлө мөрәлдж урмдулгьна сис-темд шишлнь оньган тәвхәр седләв. Одахи цагас өмн не-гр мөрә көвнъгн үнд ик ги-дг иилчән үзүлджәлә. 1955

Ташкентск областиян шиндлдж хәләгдсн колхозмудар 1956 джилд күч-көлснә барт өггдсн.

Цуг мөнъгн болн эдл-уш (хулдлгь-на үнәр гүбүцәлә)	Тер төлө мөнъгн
Түрүн нүүрин колхозмуд	27 арслнь
Дундин колхозмуд	17
Сул гиджәх колхозмуд	14
	21 арсамь
	12
	11

Центральн Статистическ Уп-равлень шиндлдж хәләгдсн колхозмудар центнер көвнъ-гин үиннь тоолдж гаргьв. Тү-рүн нүүрин колхозмудар көв-нъгн үн совхозмудар күч-көлс хәрүлгьнә кемджәгьяр диг-лдж гаргьгдсн көвнъгн үнәс гурвн холванас даву икиг, дун-дин колхозмудар — хойр хол-ванас даву икиг, экономическ

джилд колхозмудар контрак-товать кегдсн көвнъгн нег центнертннь государств 295 ар-слнь өгчәлә, тер тоод негр мөрә 82 арслнь болджала, 1956 джиләс авн көвнъгн үн-нь обдлулгдлә, негр-мөрән кемджән болхла хасгдла. Контрактовать кегдсн көвнъ-гин нег центнерин дундин үннь 1956 джилд 368 арслнь билә, тер тоод негр-мөрән 23 арслнь бәәсми, 1957 джи-лд болхла, дундин үннь 340 арслнь болсми, тер тоод не-гр-мөрән 30 арслнь билә. Тийм болв чигн, 1957 джилд чигн негр мөрә гидж 1 мил-лиард 100 сәй шаху арслнь мөнъгн өггдджәлә. Эн негр-мөрәг нургьлдж түрүн нүүрин сән гисн колхозмуд авчала.

Тийм системин ашд колхоз-муд нег-зүсн көвнъгн төлө олн-зүсн үн авчала. Ташкент-ск областьяр 1956 джилиг авч йилгьәд, шиндлдж хәләснә СССР-н Центральн Статисти-ческ Управленә то-диг, үлгү-рнь, иим юм үзүлджәнә. Те-нд 27 колхозмуд, тер тоод тү-рүн нүүрин 8 колхоз, дун-дин — 9 болн сул гиджәх 10 колхоз шиндлдж хәләгдлә. Баг колхозмудар государствд өггдсн көвнъгн нег центнерин дундин үннь иим кевәр сод-джала:

Нүүрлгч колхозмуд	398 ар-слнь.
Дундин колхозмуд	331 ар-слнь.
Сул гиджәх колхозмуд	206 арслнь.

Түрүн нүүрин колхозмуд нег центнер көвнъгн төлөд эко-номическ сул колхозмудас күс-дундур холван шаху икәр авчасн эн то-дигәс үзгдджә-нә.

Эн багин колхозмудар күч-көлснә өдрт өггдлг мөнъгн бас олн зүсәр өггдджәлә:

Ташкентск областиян шиндлдж хәләгдсн колхозмудар 1956 джилд күч-көлснә барт өггдсн.

Цуг мөнъгн болн эдл-уш (хулдлгь-на үнәр гүбүцәлә)	Тер төлө мөнъгн
Түрүн нүүрин колхозмуд	27 арслнь
Дундин колхозмуд	17
Сул гиджәх колхозмуд	14
	21 арсамь
	12
	11

сул колхозмудар болхла 1.7 холван икиг тер то урмд-джәнә. Кемджән совхозмуд госу-дарствд көвнъ өглгьнә үниг эталон (кемджән) гидж авх-ла, түрүн нүүрин колхозмуд центнер көвнъгн төлө совхоз-мудас хойр холванас даву икәр авчадг болдж гармә. (Цаарининь 2-ч халхд.)

Эрк биш орулдж өгдг тавциг болн МТС-н көдлмшин төлө натуроплат өгдгиг уурулхин тускар, селанэ эдл-ахун хот-хол белдлгнэ шин диг-дарана, үнин болн условийн тускар

1958 джилин июни 17-д КПСС-н ЦК-н Пленум деер үр Н. С. Хрущевин кесн доклад

(Цаарандын)

Унидн авад халхла, Ташкентск областни совхозмудин көвн өглгнэ дундин үнн 1956 джилд центнерн 185 арслан билэ, 1957 джилд болхла, 188 арслан болсми.

Көвнгийн үнин тним диг-дараг чик гидж медж болшгонь ил. Производствн өдөн кемджатэ колхозмуд манд бээдгнэ энн сэн. Болн, зуран ургыц күцэл уга, производствн кемджандан дундинд күрч өдөлд уга колхозмуд болхла—тиим колхозмуд көвнгийн үнин авлгндан, түрүн нүүрин колхозмудла дундхлхлэ ялтулгдсн мет бээдлд бээсми. Энн ирдэн эднэ урмд бээдлджэсн уга. Тим колхозмудар көвн гаргылгн дора кемдэнд бээсн учрар, эднэ экономикн сул билэ, тегэд энн көвн тэрдж гаргылгнэ цуг бээдлтиг бээджэсми.

Ода көвнгийн үн өглгнэ талдан бэрц тогтагддана, эн бэрцэр невр-мөрэ уга ганцн үнн гархмн. Көвн тэрдж колхозмудт көвн орулдж өгсн төлөдн өггдг мөнхгнэ цуг тонь ниди джиллнэс багьрш угаг келх кергтэ. Көвнгийн үн өглгнэ шин диг-даранд кесг колхозмуд көвн өгсндэн невр мөнхг авхн лавта, түрүн нүүрин колхозмуд болхла, өгсн центнер көвнгийн төлөдэн ода авчачас невчк багьрхми. Энн тегэд мел чик болджана. Энүнд, ганцн түрүн нүүрин колхозмудт биш, цуг колхозмудт урмд өгхн эрк орулдж өггдг көвнгд улм чик үн гаргьх керг күүцэгддэнэ.

Селанэ эдл-ахун нег зүсн бас тим эдл-уушиг олт-зүсн үнар авлгьг чик гидж тоолдж болшго. Тим үн советск экономикн делгрлтд сөрлджэнэ, эн тегэд уурулгдх зөвтэ. Болв өдөн чинртэ эдл-уш гаргьсн төлөдн урмдулх ачлгьн-мөрэ цаарандан чиг үлдхмн. Унин политик эв-элдн болад, эдл-ахун делгрлтин невр-вирг тоолджах зөвтэ, үнн эдл-уш үлдлгн политиклэ төрүү ирлцхш. Колхозмудар хулддж авдгдг селанэ эдл-ахун эдл-ушд нег үн токтадж гаргьлгн эрки кергтэн ил медгддэнэ.

Эдл-уш белдлгнэ диг-дараг сольгьн селанэ эдл-ахун гол эдл-ушд шин үн гаргьхиг нехмн. Эн үнн селанэ эдл-ахун тим эс гидж талдан эдл-ушд мегн болх зөвтэ, болв эн үн газр-усна болн экономическ бээдлэ ирлцүлгддг, ори-нутгин зэрм зонар йилгьлтэ болх зөвтэ. Эн үнн колхозмудин болн колхозникудин олна производств өргдүүлгдн материалн урмд өгх зөвтэ.

Колхозмуд эдл-уушан государствд хулдларн, селанэ эдл-ахун эдл-уушиг гаргьлгнэа гаругьан хэрүлэд, техник хулддж авхн, производствн болн талдан чигн гермүд тосх-хин төлө, эс гидж эдл-ахугьан өргн улд өсгдг гарлад, өргн производствта бээхн төлө мөнхг гаргьх эв-аргь өгх ору авдг болдгар кех кергтэ.

Шин үн гаргьлгн эдлврин эд-таврг государствн хулдлгнэ үнн бээдлүлгдн авч ирх зөв уга, хэрн государствн көрнхгд товарн эдл-уш икар орлгьла залгьлддг эд-таврн хулдлгнэ үнн багьруллгнэ экономическ бээдл учрагдхмн. Эдлэчир эд-таврн болн нег үлү түрүн эдлврин эдл-уушиг улм кимдэр хулддж авчар седнэ, бидн тегэд эн санаг болн күч-көлсчирнн өсдг йовх неврн хангьгах зөвтэнди. Энүнэ төлө цуг эв-аргьнн учрах кергтэ. Эдл-уушин үнн производствн болн государствд өдм чинртэ эдл-уш өгхиг урмдулг болдгар кехмн. Ун токтадж гаргьлгнд түрүн нүүрин эс гидж хамгн ар сүүлд йовх колхозмудла адлхмн биш, колхозмудин ик зуугьнн, эднэ производствн дунд үзмджин халлаж кех кергтэ.

ЦК-н февральск Пленумин заавр күүцэгдд. Центральн Комитетин Президиум болн СССР-н Министрмүдин Совет, эрк биш орулдж өгдг тавциг болн МТС-н көдлмшин төлө натуроплат өгдгиг уурулхин тускар, колхозмудар селанэ эдл-ахун эдл-уш белдлгнэ шин диг-дарана, үнин болн условийн туск токтаврн харин диглдж белдв. Токтаврн эн хард зонар салгьд халлагдсн, хулддж авлгьна государствн нег үн гаргьлгн халлагддэнэ.

Селанэ эдл-ахун эдл-уш белдлгнэ государствн гарунь, 1958 джилин зурагьар халлагдсн кемджандан үлдх зөвтэ-гьас КПСС-н ЦК болн СССР-н Министрмүдин Совет иш авчана, энн, белдгддг эдл-уушин үн мөнхгнн өглгнэс — негдвэр, белдгдсн, хулддж авдсн болн контрактацин дигдарагьар орджасн эдл-уушин төлө государств колхозмудт өггддг мөнхгн, хойрдар, техник, горючий хулддж авхн, көдлмшчирин болн церглэчирин олврин мөнхг өгхн болн талдан чигн гаругьнн төлө государств МТС-д өгчэсн мөнхгн болджана, эн мөнхгнэ гаруг колхозмуд ода күртл натурар хэрүлджэсми.

Одгэ цагт токтадж гаргьдях үнн бат болн кергтэ цагтан солгьдм чигэ болх зөвтэ. Дигтэ зөвин дундинэр батрн ургьцин үнн батрад, солгьдх зөв уга. Болв тер, эс гидж талдан халхур сольгьдг йовдл гарна. Ургьцин төлө йилгьн сэн, эс гидж сэн биш бээдл гардг учр бээдмн. Улгүрн, Украина өмн үзгнн райодар сэн джилд колхозмуд гектар болгьнас 30-35 центнер нагьан буудя а в ц х а н а. Хагсу джилд болхла, бас тим газрас, бас тим гару гаргьад, гектар болгьнас 15-10 центнер, нам терүнэс багьр цагьан буудя авчана. Ода токтадж гаргьдях белдлгнэ үнн олт джилэ дундин тоогьас иш авдгдг кегддэнэ. Тигьлэгьэ эдл-уушин үнн джилин бээдлэ залгьлддг ик талн эс гидж багь талн соль-

хин эркд диглгддг халлагддг хэвтэ. Эн чик болдж нанд медгднэ.

Кемрджэн энүг эс тоолхла, колхоз сэн джилд, дундин ургьцин джилд гарсн гарула адл гару гаргьчкэд, ик ору авхмн. Эннн государствн төлө гарута болх билэ. Дакад болхла, хагсу ганьгта джилд багь ургьн авгдад, гаругьан эс хэрүлхлэ, кемрджэн энүнд государствн үннн икдүллгьнэ хаалгьар дөнхгэн эс күргьлэ, колхоз зөвэр гару үзэд чигн бээхмн, талдан саамдан эн дөнх экнэ ссудин болн нам хот-хоолнн хаалгьар күргьдэнэ.

Энн цугтад ил медгддэнэ. Селанэ эдл-ахун эдл-уушин үнн бат болх деерэн кергтэ цагтан сольгьдхиг күн болгьн медхнн төлө энүг ирлцнхгү шиндврт бичгддг кех кергтэ. Белдлгнэ зуран кемджэн джилин тодрха бээдлэ болн түрүн болдж, зэрм райодар ургьцин кемджэнлэ залгьлддг шинэс диглдж халлагддг чигн бээхмн.

Нег үнн токтадж гаргьснас авн селанэ эдл-ахун эдл-уш авлгьнд ода күртл бээх чик биш йовдл уурхмн. Колхозмудар селанэ эдл-ахун эдл-уш хулддж авлгьна государствн, цуг гарунь дуньхд ниди джилн кемджэнд үлдх болв чигн — шин үнн учрар эн мөнхгн колхозмуд дунд улм чикэр хувагдхмн.

Белдлгнэ ода бээх бээдл болн үүлддг үнн йилгьнн ик оруг ори-нутгин колхозмудин ик биш хувн авчала. Энн — көвн тэрдг, өсдг — делгрн льноводствн болн олс тарлгьнэ райодин колхозмуд, ик балгьсдин болн промышленн центрмүдин өөр бээршлси, нургьлдг үснэ мал өсдг колхозмуд, бас тедү мет, цитрусовой болн зэрм талдан культурумуд тэрдг колхозмуд болджана. Дакад эн райодар чигн тим орута бээсн, государствд зура деерэн эдл-уш икар өгэд, невр-мөрэ авчасн колхозмуд бээсми. Тим бийн ода күртл товарн эдл-уушин ик зуугьнн эрк биш өлгьэр болн МТС-н көдлмшин төлө натурар өгдг колхозмудин икнхн зөвэр багь орута бээсми.

Ода, селанэ эдл-ахун эдл-ушд чик нег үн токтадж гаргьснас авн ори-нутгин цуг зона колхозмудин ик зунь шүүвртэ болхмн. Иим үлгүр келсв: Алтайск крайнн Рубцовск района «Страна Советов» колхоз буудя ик эдл-ахута, өсдг-делгрн-сн малта. 1957 джилд колхоз государствд 586 миньгн пуд буудя, 19 миньгн шаху центнер шикрин свекл, 1.578 центнер мах, 9 миньгн шаху центнер үс болн 410 центнер ноос өгсми. 1957 джилд государствд өггдсн эдл-уушас ори колхозн мөнхгнэ орун 9 сай 700 миньгн асрлн болсми. Кемрджэн эн джилд колхоз тим тоота эдл-уш государствд өгхлэ — шин үнар эн колхоз 12 сай арелньга ору авхмн, эс гидж ниди джилд хуучн үнар

авдсн оругьас 2 сай 300 миньгн арслн икар авхиг то-диг үзүлджэнэ. Эн невр оругьас колхоз МТС-с хулддж авсн техник бэрлгьнэ болн эдлгьнэ гаруг хэрүлэд, селанэ эдл-ахун машинд хулддж авхнн төлө 500 миньгн гар арслн мөнхгтэ бээхмн.

Тим то-диг ори-нутгин олн-зүсн зонин талдан чигн колхозмудар үзүлдж болхмн.

Тим кевэр нургьлдг колхозмудин төлө эднэ олна эдл-ахун делгрлтд, экономик цаарандн батруллгьнд болн колхозникудин бээдл-джиргьл бээдлүлгьнд шин эрки чинртэ урмд учрагдхмн. Болв көвн, лен, олс болн техникеск талдан культур өглгьнд невр-мөрэ авснас көлтэ дегд ик ору авчасн зэрм колхозмудин орун шин үнд невчк багьрхмн. Болв эн колхозмуд эн геелтэн эдл-ахун эн аньгсиг цаарандн делгрүлгьнэс, ургьцин бээдлүлгьнэс болн эдл-уушин чинринь яслгьнас көлтэ хэрүлдж чадцххмн. Улгүрн, ода эдн лениг болн олсиг колхоздан эд-бод кегьад, государствд утцарнэ орулдж өгч чадхмн. Энн тегэд урдк джилмүдин оруг батлх бээтхэ, нам эн оруг икдүлх эв-аргь өгхмн.

Дакад урдн, невр — мөрэ авчасн түрүн нүүрин колхозмуд дегд ик орута бээсиг мар-тл керг уга. Энүг ирдэн дигтэ чик гидж тоолдж болшго. Колхозникуд үнн токтадж гаргьлгьнд диг-дара гаргьад, күч-көлснэ ашин хэрүлгьнд улм чик бээдл учрахд дуудгдсн керг-үүлдвирг чикэр медхд магьдлдж болшго.

Белдлгнэ шин бээдл болн селанэ эдл-ахун эдл-уушин нег үнд орлгьн кесг сай колхозникудин сээг үзүлэд, ори-нутгнн селанэ эдл-ахуг хаджилт угагьар бээдлүлгьнд зөрүлгдсми.

Селанэ эдл-ахун эдл-уушд нег үн токтадж гаргьлгьн — социалистическ производств делгрүлгьнд көдлэчирин материалы урмдин бэрциг олзлгьр улм батар тулг кех, энүг цуг колхозмудт тархах эв-аргь манд өгхмн.

Эн керг-үүлдвэр материалн урмдин бэрциг улм күцэр олзлх, селанэ эдл-ахун цуг халхисиг түргэр делгрүлх, цуг райодин, цуг республиксн күч-көлсчир цуг олна фронтарн газр эдлгьиг болн мал өсклгьиг цаарандн бээдлүлхнн төлө ноолда кех эв-аргь өгхмн. Эн керг-үүлдвирг келж-күүцэхлэ-рн, селанэ эдл-ахун производствд йилгьрдж хувагдсн олна күч-көлсн, олн-зүсн райодар болн республиксн энүнэ шиш-лнүдүлгьнн чикэр тоолх кергтэ. Эдл-ахун тосхлтин зура күцэлгьнд келн-амтнэ ленинск политикиг мбрддж гардвэр келгьн — социалистическ Төрснэ күчинь өсгьлгьнэ, цуг күч-көлсчирин бээдл-джиргьлин бээдлүлхнн тускар сээгьнн хээдг мана ори-нутгин цуг олн келн-амтнэ ил-иньлгьнн улм икар батлхмн.

Олт-амтнэ эдл-ахуг гардлгьн — социалистическ системн цуг сээг медлртэ сээнар олзлхиг малнас некдженэ. Бидн советск обществон экономик омгта кевэр делгрлгьна цагт джиргьдженэвдн. Эн бээдл чикэр үзгьлж халла-гьн болжах цуг бээдлүлгьн сээнар тооллгьн, хэргн ирсн төрмүдиг эврэ цагтнн халгьлгьн кергтэ.

Мана парть келж күүцэх керг-үүлдвэр — коммунистическ тосхлтин цагнн ирсн төрмүдлэ харгьлцх деерэн, шин үүдэгч хаалгь цеврлэд, иргчд ик өслтин йовуд секдженэ. Тер учрар Коммунистическ партин политик цаарандан чигн социалистическ общественн объективн законн йовудиг эвтэгьар күүцлнн олзлгьнд зөрүлгдх зөвтэ. Эн саамд, производствн цаарандк делгрлтд мана селанэ эдл-ахун цуг халхисн көдлэчирин материалы урмдин бэрчин үүлдвирг аль-бисд улм делгүгьар кехин тускар үг келгддженэ. Тим бээдлэ керг-үүлдвэр селанэ эдл-ахун көдлэчирин күч-көлснэ ашин болн колхозн производствн кемджэгийн бээдлүлгьнд ашта нилчэн үзүлхмн.

Олт үнн уурулад, селанэ эдл-ахун эдл-уушд нег үн токтадж гаргьлгьн — колхозмудар зура келгьнд чигн темдгтэ нилчэн үзүлхмн. Колхоз болгьн, эврэнн эв-аргьар тулг кегьад, производстван сээнар диглдж зура кегьад, эврэ газран, техникэн болн күч-көлснэ көрнхгэн улм олзта-орштагьар олзлдж чадхмн.

Мана ЦК-н Пленумд зөвчлдж күүндгддг керг-үүлдвирн экономическ ик чинрин ил медгддженэ. Болв терүнлэ хамдн, керг зуг экономическ халхар төсддг хш гидж лавлдж келх кергтэ. Экономикн социальн болн политическ төрмүдэс салгьдг болш угань-ил медгднэ бишин.

Коммунистическ тосхлтин гол төрн — көдлмшч классин болн крестьянствн ницэнэ туск төр билэ, тигдг үлддг чигн бээнэ. МТС-н бүрдэм-джиг оньгдарулгьн, селанэ эдл-ахун эдл-уш белдлгьнэ диг-дара сольгьн, белдлгьнэ олн үнн уурулгьн — көдлмшч классин болн колхозн крестьянствн ницэг цаарандн батлгьнд, балгьсн болн ревн хоорндк залгьлдаг батлгьнд зөрүлгдсми. Колхозмудт техник хулдлгьн, селанур промышленн эд-тавр ирлгьн икдлгьн, селанэ эдл-ахун эдл-уушиг гаргьлгьн өслгьн, батлгьсдиг болн промышленн центр-мүдиг теткьлгьн сээрлгьн — цуг эн хамг олна производствн өслтин болн советск олн-амтнэ бээдл-джиргьлин бээдл-лтин шин урмдн болдж тус-хмн.

(Цаарандкн 3-ч халхл).

Эрк биш орулдж өгдг тавциг болн МТС-н көдлмшин төлө натуроплат өгдгиг уурулхин тускар, селәнә эдл-ахун хот-хол белдлгәнә шин диг-дарана, үнин болн условийин тускар

1958 джиллин июнин 17-д КПСС-н ЦК-н Пленум деер үр Н. С. Хрущевин кесн доклад

(Цаарандкнь)

III.

Колхозмудт, РТС-т болн совхозмудт техник хулдхин болн селәнә эдл-ахун машидин, горючин, оборудованә, минеральн удобренә болн промышленн нань чигн изделин үнин тускар

Уурмуд! Селәнә эдл-ахун хот-хол белдлгәнә условийинг сольснла болн нег үн гаргь-джахла ирлцүлдж, колхозмудт, сврин-техническ станцет болн совхозмудт техник хулдлгәнә кергиг диглх кергтә. Одгә цагт болхла нег адл машинд, запчастьст болн селәнә эдл-ахун олзлгддг нань чигн материал-ет болн эд-таврт олн зүсн үн баанә. Онцлад келхд, горючд хоёр үн баанә: негнь олтов үн—эн үнәр промышленн пред-приятьст, совхозмудт болн МТС-т хулдгнә, талдан гүүл-ганә, колхозмудт хулдгг госу-дарственн үн гилж бас баанә.

Машини-тракторн станцесин бүрдәмджинь оньгаруулгәнә төрнүг күцәлгяр колхозмудин материалн - техническ көрнү-гинь батруллгәнд, колхозн-кооперативн зөбриг олн-әмтнә зөбр тал өдлүлдж өскхд ура-ин ик ишкдл кевдн.

Болв тер мана күцәлджәх кергин ашд колхозмуд—трак-тормуд, комбайнс болн селәнә эдл-ахун нань чигн машинд ху-лдж авх аргьта болсн йовдл, колхозмудин экономикнь цаа-рандан ягьдж тер гарчах шин баадл өсд-ж-өргдхнин туск төриг кинәи кевәр болн делгү сәанәр хәләд даслг некджә-нә. Ода болхла колхозмуд промышленностин гаргьдях селәнә эдл-ахун машидин ик-зугуғынь авч эдлг болсинь би-дә тоолх зөвтәвдн. Эдн зап-часть, горючий, минеральн удобренә, оборудовань болн колхозн олн производств өск-хд кергтә промышленн нань чигн эд-тавр икәр хулддж бас авчдахмн.

Колхозмудт хулдгг селәнә эдл-ахун машинд, горючд болн нань чигн тоотд даву өддән үн гаргьдг йовдлг соль-хмн. Урднь колхозмудт машинд, техник, горючий гүүлгәнә өдд-ән үнәр хулдгг йовдл баәнс учринь-колхозмуд күтц үнтә со-циалистическ предпринятьс биш гилж хаджгярар тоолдгин ур-шг баәнсн. Мана советск эдл-ахун колхозмуд күүнә гилж тоолгдх зөвтә гисн хәләцтә өрм көдләнчир чигн манд баа-н. Иим хәләц ленинизмлә ирлцдхәш гилж парть терүг бурусасмн.

КПСС-н ЦК-н февральск Пленумин, колхозн тосхлтин цаарандк делгрлтин болн ма-шини-тракторн станцесин бүр-дәмджиг оньгаруулгәнә тус-кар гаргьсн шиндврт, одгә ца-гин девснгд колхозмудин эконо-микд чинртә ик хуврлг гарв, тегәд тернь колхозмуд күтц үнтә социалистическ предприн-ять болдж коммунистическ тосхлтин алдр зурас күцәлг-нд ик нильчтә болдяхинь үзүлджәнә гилж келгдсмн. Одгә цагин баадл болхла машинд, оборудованьд, горючд,

минеральн удобреньд чикәр государственн нег үн батлад колхозмуд йоста социалисти-ческ предпринять мөн гилж тоолад, урднь газалгдәд баа-сиг уурулад, эдн техник хул-ддж авч эдлхд урмдинь өдд-лүлгән ик чинртә болджана. Мана экономическ политик-колхозмуд цуцрлан угагяр техническ прогрессивн төлө ноолдлгәнд, эдн хуучн техни-киг шин сән техникәр сольхд тусхагдх зөвтә, зүг эн хаалгь-ар йовдж, эврәннь ах төрән—күч-көлснә гарцинь өддлүлхиг болн селәнә эдл-ахугьас авдг продукцинь нег то болгәнд гар-гьдг гаруг багьрулхиг күцәлж чадхвдн.

Эн тоот төрмүд ода цагт хурцар тавгддәнә, тер юн-гәд гиллә, машинд болн про-мышленн производствин нань чигн тоот колхозмудин эконо-микд, колхозмудт трактормуд болн селәнә эдл-ахун нань чигн машинд хулдгдгго, кол-хозн производств МТС-н тех-никәр теткддг баәнс урдк ца-гас кемдән уга икәр олзлгд-хмн. Урднь болхла, селәнә эдл-ахун машиндин үннь өддән болдг төр түрүн ик чинр зүү-дж эс баәнс болхла, ода кол-хозмуд цуг машиндг хулддж авдг болсн цагт, баадл ун-гарн сольгддәнә. Машинди өддән үниг цааранднь үлдәх-лә, колхозмудин экономикд харшлтта чигн болад баахмн, селәнә эдл-ахун шин техник орулхиг хашнүгдулад чигн окхмн.

Болв эн, колхозмудт госу-дарств селәнә эдл-ахун тех-никиг келж гаргьсн үнәснь килврәр, бийдән гару авч хул-дхмн гилж келдхәх йовдл биш. Техникиг хулдх үн гаргь-хларн, юн чигн машинг произ-водствас келж гаргьдях үн-инь тоолсн деерән, социали-стическ воспроизводствиг өрг-джүлхин, мана промышленно-стиг цааранднь ясулхин, од-гә цагин шин техник гаргьл-гьиг икдүлхин төлө онц олз-ору хоршахиг бас тоолх кер-гтә. Энүг колхозникуд чикәр медж авхн лавта.

Селәнә эдл-ахун машинд болн промышленностин гаргь-дг нань чигн тоотд государст-венн нег үн гаргьлгән, мана зуран болн эдл-ахун органсиг, промышленн предпринятьсин гардачнриг, селәнә эдл-ахун машиндин болн селәнә эдл-ахун производствиг делгрүлг-гәнд кергтә нань чигн тоотин үнинь килврүлхин болн чин-ринь ясулхин төлө улм сәа-нәр зүткдж ноолдг кехмн.

Автомашинд, трактормудт, селәнә эдл-ахун машинд болн эднә запчастьст үн гаргьх тө-риг ухалдж, йилгьдж кех кер-гтә болдях баадлгә. Энүнд чигн колхозмудт гилж, бас тер

мет, государственн предприн-ятьст болн организацет гилж государственн нег үн гаргь-лгән кергтә.

Одгә цагт промышленн пред-приятьст, МТС-т болн совхоз-мудт нефтепродукте (автобен-зинәс бишнәкн) хулдгдгг он-тин үнәр тедниг селәнә эдл-ахунд гүүлгсн чик болх зөвтә, автобензиг болхла, селәнә эдл-ахун государственн предприн-ятьст болн бас тер мет колхоз-мудт зонар орн-нуттин темдг-тә нояст батлгдсн гүүлгәнә государственн нег үнәр хулд-хмн.

Одгә цагт колхозмудт селә-нә эдл-ахун хот-хол белдлг-нә, йилгьдж хәләгьдәд зон болгәнд таслгд кесн, нег үн батлгддях саамд, селәнә эдл-ахун производств кергтә промышленностин гаргьдг гол эд-таврт манд нег үн батлдж болх аргь манд учрджана.

IV.

Белдлгәнә органмудин көдлмшинь ясулхмн

Уурмуд! Селәнә эдл-ахун хот-хол белдлгәнә диг-дараг хуврәдхәлә залгьлудлж, белдлгәнә органсин көдлм-шинь йоста кевәр ясулгән манд кергтә болджана.

Белдлгәнд олн янзс баәнс, орчднь тооллг болн сольлгь келгән өргәр олзлгддг йовдл, нег адл хот-хоолд тал-талдан үн баалгән, продукт орулдж өгәчнрлә ик оралдата то-диг болн үн-шаньгинь өглгь келгь некв, белдлгәнә органсин ик аппарат гаргьулв. Эн аппара-тиг бәрхд государственн ик га-ру гаргьлгән неквдв. Сүүлин джилмүдт белдлгәнә аппара-тиг багьрулад ясулгәнә көдл-мшг келдж бааь, болв эн керг сүл күртлән күтидән келдсн уга. Белдәчир ода чигн ик олн, белдлгәнд государственн гаргь-дг гарунь кирцәнәс даву ик.

Белдлгь бүрдәлгәнд манд ода чигн ик дугу-дунд баанә, кергүр ведомственин, бюрократическ хәләц гаргьлгән олар үзгднә. Махна болн үснә про-мышленностин урднь баәнс министрств махна агьу ик комбинатс тосхад йовсн баа-дж: Райодт мал авлгьиг мал белдлгәнә контормуд келг ба-әнсн, эдн авсн малан хадгьлх сән баз, мал алдг пунктс уга билә, тегәд теднән ягьд болв чигн невчк бәрднәгьд, махна комбинат тал ик холд туудг баәнсн. Туулгәнд мал муурад эцдг, энүнә ашднь государ-ствд махн орлгән икәр багь-рдг баәнсн.

Улгүрлхд, Казахстана обла-стьсин негинь—Семипалатин-ск область авий. Энүнд тавн область теткдхәх махна ком-бинат гаргьдв. Энүн тал Ал-тайск крайас, Талды-Курганск, Восточно - Казахстанск, Пав-лодарск областьсас-кесг зун дуна холд мал туугднә. Ком-бинатин производственин күчнь нег селгәнә көдлгәнд минь-гьн бод мал, 7 миньгьн хон, 800 гаха, 2 миньгьн шо-вун. Нинд джил болхла эн махна комбинат эврәннь кү-

Селәнә эдл-ахун машинд, ацана автомобильд, эднд кер-гтә запчастьст, нефтепродук-ктд, минеральн удобреньд болн малин концентрированн хотд нег үн гаргьхиг некдхәх йовдлин учринь, промышлен-ность эврәннь экономическ залгьлгдәгән совхозмудла болн ясвин-техническ стан-ца болн, бас тер мет, колхоз-мудла кехларн, нег адл усло-вий бәрдж кетхә гилжәх бол-джана. Иим болхла государ-ственн бюджетәс немүр гару некдшго, промышленность селәнә эдл-аху хойран хоор-ндк залгьлдән ясрх, зура келгән болн гүүлгән ясрх, те-гәд эд-тавриг йовулдж хулдл-гьиг амр болдгар олнә шүү-врт тәвдж кедгәр кехиг күц-хин болн селәнә эдл-ахун про-изводствин неквриг күтцдн теткдг болхиг күцәхин төлө манд көдлдж болх аргь учр-хмн.

чән зүг 45 процент олзлдж чадв.

Американск үлгүрәр, махна ик-ик комбинатс тосхлгь кел-гәнд манд дурн тусдж йовв, эн йовдл олн-әмтнә эдл-ахун гару өгчәв. Эн төриг учр-ут-хинь олдж дасад, чик шиндәр авх кергтә болдж ода гарча-на. Махиг эд-бод келж гаргь-дг баахн пунктс болн холо-дильникүд тосхлгьиг икдүлсн зокалта болхмн, эднд колхоз-муд болн совхозмуд, эн мет онцдан баадг эдл-ахус малан шуудтнь хулдгг болцхәх.

Ус белдлгь бүрдәлгәнд бас ик дугу-дунд баанә. Колхоз-мудиг болн совхозмудиг олар бүрдәлгәнә түрүн девснгдн, би энүндән гучдгч джилмүдиг санджанав, баәнн газрмудт, шуд эдл-ахуст үс авдг, үс цокдг пунктс болн үсиг эд-бод келг заводмуд гаргьдс-мн. Энүнә хөбт бийдн, үснә заводмуд болн п у н к т с совхозмудин б о л н колхозмудин гартас авгдсмн, селәдт үс авлгьна государст-венн пунктс бүрдәгдсмн. Укра-инд болхла, үлгүрлхд, 30 ша-ху миньгьн тинм пунктс гарсн эдниг бәрхд 1957 джилд 145 шаху сай арслнә мөнгьн государственн гаргьдс-мн. Дундлад тоолхла, өдр болгән онц-онцдан үсән ору-лдж өгдг улсас үс авдг нег к ү н 5 7 л и т р, э с гилж дүнхнхд күс дундур би-дон үс авдг болдж гарна. Ук-раинск республикд 1958 джилд тер пунктсиг бәрхд 140 шаху сай арслнә мөнгьн гар-гьдхмн гилж хәләгьдв. Дунд-лад тоолхла, нег тонн үснд тусдг немүр гарунь 300 арслнә күрнә, энүнә тоод, белдлгәнә аппарат бәрхд 209 арслнә. Те-гәд тонн үсиг хулддж авдг үнәр — 1.200 арслнәгар тоол-хла, немүр гарунь 25 процент болджана.

Ус авлгьна государственн уурмг пунктсиг уурулхмн, ягьд гиллә, эрк биш тәвчәр

үс орулдж онц-онцдан өгәчнр манд ода уга. Малас гаргьд-дг хот-хоолг эрк бнш тавчәр колхозникудин, көдлмшчн-рин болн цергләчнрин өрк-бү-ләс орулдж өгдгиг бидн ууру-лвдн. Усиг икәр орулдж өгәч-нр—колхозмуд болн совхоз-муд манд үлдв. Колхозмуд болн совхозмуд үсән ик пунктс өгдг болхиг күцхәр ода керг тәвх кергтә. Улү үсн баах кол-хозникуд терүгән бүрдәмдж-тәгьяр, колхозарн дамджулад, колхоз терүгинь государствд орулдж өгәд, мөнгьинь авад, колхозникудла тооцад оркх. Энүг күцәх штат колхозд ба-әнә - малин фермин ахлач болн нань чигн көдләчнр.

Шикрин, крахмало - паточн болн арк-спиртин заводмуд гардг үлдлгил мал бордлгәнд олзлхин туск төрт оньг тәвл-гән кергтә. Шикрин заводмудт бордлгәнә пунктс тосхмн, энүнд бордлгәнд мал тәвхмн, энүнә орчд арвад, зуугьад ду-унад жом зөбгәд керг уга.

Ондг белдлгәнә кергиг яс-рулгән бас келдх зөвтә. Тү-рүләд өндг белдлж авчкәд, дакад энүгән инкубаторн станцсд өгнәвдн, эдн эврәннь селгәнд колхозмудт гуудж-млмуд хулднә, нилгд юни тө-ләд келддхәхмн гилж сурх кергтә? Гүүлгәнд кергтә болх то өндг зуг белдсн амр эс болхв. Гууджмлмуд гаргь-улдж авх болхла колхозмуд бийснь шуудтан инкубаторн станцла харгьдж кеуцхәтхә. Ик-ик колхозмуд болн совхоз-муд бийснь инкубаторта бол-дгар керг бүрдәсн сән болхмн болзго гилж ухалх кергтә.

Белдлгәнә органсин көдл-мшт баах дугу-дундин тускар эндр келддхәх тоот кесг дак-дж догшин шалгьлгәнәла хар-гьсн. 1955 джилд болсн КПСС-н ЦК-н январск Пле-нумд, мал өсклгьиг цааран-дн делгрүлхин туск төр хә-ләхд, селәнә эдл-ахун хот-хол белдлгьиг уньг-үндсәрн яс-рулхмн гилж Госпланд, селә-нә эдл-ахун министрствд, хлебопродуктин министрствд, Центросоюзд болн нань чигн организацет болн ведомствт даалгьдсмн.

Деер келгдсәр болхла, гу-рвин джил хооран шалгьлгәнәла харгьсн кесг дугу-дунд ода чигн уурулгдәд уга баахн үз-гддхәнә. Пленум деер заагдсн организацесин болн ведомст-всин гардачнрас эн төрәр цә-әлгьвр некдж чадх зөвтә.

Ода белдлгь келгәнә шин диг-даран болн нег үн гар-гьддхәх учрар, колхозму-дас, совхозмудас болн колхоз-никудас селәнә эдл-ахун хот-хол хулддж авлгән бүкдән ясрх, энүнә то-дигинь, тооца-гьинь келгьиг ясулдж болх аргь манд гарчана. Эн тоот цугтан белдлгәнә аппаратиг хасдж, белдлгь келгәнә кер-гиг ясулдж, күч-көлсчириг хот-хоолар, гинг промышлен-ностиг сырьегьар теткхиг кү-цәлж болх аргь манд өгчәнә.

(Цаарандкнь дарух номерт).